

ВИДИ ЧУДА

ВИДИ ЧУДА
ЧАСОПИС ПОВЕЉА 1/2017
ДОДАТАК БРОЈ 30

главни и одговорни уредник ДЕЈАН АЛЕКСИЋ

Уредник додатка
ГОРДАНА ТИМОТИЈЕВИЋ

Графичка опрема ДРАГАН ПЕШИЋ

Издавач
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ“
КРАЉЕВО

За издавача
МИЛОЈЕ РАДОВИЋ

Уредништво Повеље, 36000 Краљево, Цара Душана 39
Тел. 036 312 442, e-mail: povelja@mts.rs

Штампа Анаграф, Краљево
Тираж 600

ISSN 1452-7316

Додатак *Види чуда* часописа *Повеља*
штампан је захваљујући подршци
Министарства културе и информисања Републике Србије
и скупштине града Краљево.

Мирослав Максимовић

ЈАСЛЕ, ОКНО

повеља

На корицама:
Мирослав Максимовић, фотографија снимљена 1950.

Мемоари добро дођу писцима да се одморе од књижевности: и јесу, и нису књижевност. Јесу, јер сваком писању неопходна је форма, ствар мора да има почетак, средину и крај. Нису, јер су нека важна питања књижевног поступка – од којих зависе нпр. роман или приповетка – у мемоарима решена сама по себи, унапред. Писац мемоара не мора, рецимо, да бира приповедачко становиште, увек је то његово, лично становиште, и не мора да гради ликове својих јунака, јер су сви ликови само део ауторове исповести – нема јунака, само тече исповест.

Па, ако је, бар наизглед, лакше писати мемоаре него романе и приче, зашто их писци пишу ређе него политичари, војници, владари? Да ли је њихова сујета мања? Не знам. Можда писци у својим делима и потроше живот и оправдају сећања и искуство, а ови други своја дела морају да правдају сећањима.

Писци пишу сећања, најчешће, кад их неко или нешто наведе на то. Зато је добра идеја колега из редакције *Повеље* да наводе наше писце да, у овој едицији, пишу о свом детињству. Настаће из овог подухвата драгоцен и лепа библиотека, корисна као документ, занимљива као штиво и употребљива као помоћно средство за тумачење бар неких ауторових дела. Са уживањем сам читао – ево, већ заузимамам лично становиште – неке од ових књижица. Пре неколико година, на пример, читајући сећања Владе Андрића, са запрепаштењем сам открио колико је његово детињство у Обреновцу слично мом у Београду и Бачкој: исте игре, исти називи и речи у дејој употреби. Пошто мој готово исписник Влада није испричао сву причу о мом детињству, да видимо шта имам да јој додам!?

I

КУХИЊА, ЈАСЛЕ

Родио сам се 26. маја 1946. године у бачком селу Његошеву. Село је било младо, основали су га, између два рата, досељеници – Личани, Крајишници, Црногорци, Херцеговци, уз нешто мало староседелаца са околних салаша. Пошто су те староседеоце називали „оптанти”, вероватно су и они били у том крају нови: говорили су мађарски, што значи да су Срби који су се одмах после Првог светског рата преселили из Мађарске у Краљевину СХС, оптирали за њу. Разлика је што су они већ били навикли на равницу, а ови остали, брђани, тек су морали да се навикавају. Црногорци нису били најбројнији међу досељеницима, напротив, али су били најречитији, па су они дали име селу: Његушево, које је, мало по мало, постало Његошево, како се и данас зове.

Рођен сам у кући Павла Мареша, за кога је била удата мајчина тетка Милка (девојачко: Узелац). Деда Павла је за собом повукао у Бачку, из Крајине, његов старији брата Влада, са надимком Чича – као солунац, добио је земљу у Војводини. Мареша су били најбројнија српска породица у селу Мијостра (Миострах), на висоравни на левој обали Уне, између Бихаћа и Босанске Крупе. Мада, по презимену, изгледа да су чешког порекла, није тако. У Мијостру су прешли, за турског вакта, из брда на супротној, десној обали Уне, из Грмуше, а ту су дошли, такође у турско време, из Равних Котара. Пошто се у Равне Котаре и околину доселило, у ранијим вековима, много српских породица из Црне Горе, по свему судећи одатле су стигли и Мареша – у Црној Гори и данас има Мараша.

Али, откуд ја у Бачкој? По вољи историје. Она није само, тобож, учитељица живота, него и много воли, бар кад су Срби у питању, да уређује живот – и појединаца, и породица. Та уредница је и направила, и уништила многе српске породице, и одредила судбину мно-

гих девојчица и дечака. Да нема њених уредничких склоности, ја се не бих ни родио. Прво дете мог оца, или мајке, родило би се у некој другој породици, на обали Дрине или Уне. Зато је она, историја, неизбежна у овим реченицама.

Очеви Максимовићи живели су, све до 1995. године (историја и даље ради), и Дејтонског споразума, у Цвилину, селу на десној обали Дрине, преко пута (некад општинског) места Устиколена, низводно од Фоче. Ту су се населили у 19. или можда још у 18. веку, као агина раја, спустивши се са Тјентишта. По једном предању, родоначелник им је био дрвосеча Максим, из црногорског племена Бјелице, одакле је побегао (или неки његов предак) због крвне освете. По другој, историјски провереној верзији, и они су део велике породице Максимовића, која је живела у Старој Херцеговини (и данас има више кућа Максимовића у Никшићком пољу), и одатле се расипала у разним правцима – једни су, преко сарајевског поља, стигли до бањалучког краја, други су се, преко Тјентишта, спустили на Дрину, па преко Таре и ваљевског краја стигли до Саве и Београда, трећи су отишли у Топлички крај. Као траг својих селидби, успут су остављали понеког, ваљда да би, по зрнима тих породица, једног дана могли да се врате у постојбину.

Мајчини Узелци су, такође, велика личка породица. Има их и католика, који су, као и сви остали Срби католици (и покатоличени), постали Хрвати. Доста их се из Лике преселило у Крајину, у време док је она, као и цела Босна, била део Турске. Или су тражили бољи хлеб (мада у Крајини нема више плоднијег земљишта него у Лици), или су бежали од притиска покатоличавања у Аустријском царству. Ови мајчини прво су се населили у Притоку, код Бихаћа, а затим су, средином 19. века, прешли у Мијостру, на руб висоравни под планином Гомилом, да би се после Првог светског рата спустили на саму обалу Уне.

Други светски рат, априла 1941, затекао је мог оца Мила (Милета, по србијански) у Београду, служио је у Краљевој гарди. Шестог априла је, заједно са Краљем, кренуо из Београда и ишао све до Никшића (причао је да су већ тада, негде око Мостара, имали чарке са усташама). Краљ је, авионом, из Никшића одлетео у Грчку, а краљев гардиста је, пешке, са пушком, преко брда отишао кући, у Цвилин. Чим је почео устанак против усташа, Миле је отишао на Романију – ем је имао пушку, ем није имао жену и децу, као његов старији брат Јово, о којима би морао да брине. Кад је међу устанике дошла Прва пролетерска бригада, мој отац јој се прикључио и читав рат, све до Трста, прошао у њеном строју.

Моја мајка Стоја била је најстарије дете Ђуре и Милке (девојачко: Родић). Имала је два брата и четири сестре. Најмлађи Лука тек је про-

ходао када је и њихова Мијоштра постала део Независне Државе Хрватске. У новој држави, Узелци су наставили да живе као и у преходној, и у онима још старијим – држава као држава. Истина, баба Милка, пошто је једног дана, почетком лета, отишла у Крупу, и тамо видела како руше православну цркву, чим се вратила кући предложила је да покупе децу и да, са оним што могу понети, оду у Србију. Али, деда Ђуро је предлог одбио речима да исправни људи немају чега да се боје. Нова држава је убрзо показала да има друкчију идеју о исправним људима: сви одрасли мушкарци одведени су (тобож на покрштавање) и негде побијени, а затим су жене, деца, старци – и Узелци и читав српски део села – измасакирани и бачени у оближњу јаму. Моја мајка је била само рањена, па се сутрадан извукла из Безданке. После је отишла на Грмеч, и кад је историја ту довела главну партизанску групу, са пролетерским бригадама, она им је пришла. Примили су је, у санитет, и до краја рата била је болничарка. Тако је, кад је упућена у Прву пролетерску, 1944, упознала мог оца. Венчали су се по завршетку рата, у Словенији. Отац је, са бригадом, остао код Трста, а мајка се демобилисала из војске – није тада био обичај да удате жене буду запослене – и отишла тамо где је сироче једино и могло да оде: у преостали род, код своје тетке Милке. Кад је дошла у Његошево, била је у другом стању.

Родио сам се у суботу, касно увече. Та случајност је одлучила да порођају, уз мајку, присуствује само моја будућа баба, Милка, у том тренутку и бабица. Три моје тетке – Јелисавета (Јела), Стојанка (Тота) и Невенка (Неја) – и ујак Гојко (уја Чаре) били су на суботњој игранци у сеоском задружном дому: дочекао сам их кад су се вратили са игранке, вероватно плачем, и одмах постао њихов миљеник. Док сам се рађао, у кући је, истина, био и деда Павле, али мушкарци у то време нису присуствовали порођајима.

Друга случајност – да сеоска бабица (тада су и села као што је Његошево имала одељења домова здравља) буде на одмору – одлучила је да се родим у баба Милкиној кухињи (иначе бих свет угледао у некој светлој медицинској просторији). Мора бити да је такав амбијент рођења утицао на моје касније склоности: на позну љубав према кувању, у животу, и на често појављивање хране, у ономе што пишем.

Дакле, прва слика коју сам угледао отприлике је ова (памтим је, наравно, по причи моје бабе): кухиња у старој бачкој кући, на кожунима (њихов назив за кожухе, гуњеве), простртим по земљаном поду, лежи моја мајка – управо ме родила – ја сам поред, на дугачкој дрвеној клупи, приближава ми се радознала мачка, крај старинског шпорета је баба Милка (у улози бабице), греје у великом лонцу воду, да ме први пут окупа, и баш подиже руку и отвара уста да, гестом и узвиком,

отера мачку. Из те слике је изашао сплет осећања и стања која су ме пратила током живота: осећање самоће на клупи, осећање неодређене опасности која се приближава (мачка), топлина старине (шпорет) и бабине бриге, утешно присуство мајке али негде у даљини.

Ова слика рођења дословно је дата по бабиној причи. Њен додатни детаљ о мачки – „почела да те њуши, хтела да те поједе” – читаву причу још више удаљава од савременог колективног породилишта и гура ка архетипу. Као да је баба Милка имала библијске склоности: ни јасле нису биле далеко, штала се налазила тик уз кућу. Родио бих се у кухињи и да јасле нису биле заузете, као место рођења, пре две хиљаде година. Но, ако је Онај који се родио у јаслама имао идеју – и зато се родио у јаслама, а не у дворцу, или кухињи – да човечанство изведе из воња затворене штале историје на слободан ваздух божанског духа, онда је могуће да је слична идеја лебдела у кухињи и утицала да из затвореног круга историје, која је довела до мог рођења, потом одем на слободни ваздух поезије.

II

БРАНКО, ПРАШИНА

Моја родна кућа налазила се у Улици Бранка Радичевића. Потом сам живео у Његошевој улици, у Београду. Школа у коју сам кренуо, звала се „Алекса Шантић”. Све су то биле случајности. Али и сигнали онога што ме је чекало а које, наравно, нисам примећивао. Бавио сам се откривањем живота, званим детињство.

Прве две године, мајка и ја смо провели у Његошеву. Осим неколико месеци, 1947, у Цвилину, очевом завичају: дошао је стриц Јово и одвео нас на дуг пут (једино, а несигурно превозно средство, био је воз, са бескрајним чекањима на станицама).

Кад ме је родила, моја мајка је тек била напунила осамнаест година. Такорећи још девојчица. Рано сазрела. И са огромном траумом губитка породице. Плус одвојеност од мужа, за кога се у рату везала као за сламку спаса. Због свега тога, била је веома несигурна. (Од укућана сам, касније, чуо да је у једном писму оцу, у Словенију, пре мог рођења, имала реченицу како ће скочити с моста – остао јој у глави мост на Уни, из детињства, јер ни на дан хода околу Његошева није било никаквог моста.) Имала је сталне главобоље – последица јаме. Мало-мало, пожалила би се: „Боле ме синуси.” (Није помогла ни каснија операција, у Београду, главобоље су саме од себе престале после деценију-две, кад се стабилизовала у новој породици.)

Тако сам неопходну количину брижности и сигурности, у првим месецима, па и годинама, добијао од баба Милке. Она је била не само моја бабица, него и, мада баба из другог колена, главна баба (очева мајка, баба Грозда, није је могла заменити). И главна, вољена личност мог детињства.

Ни Марешима није било лако током рата. Прво су их Мађари, чим су окупирали Бачку, одвели у логор, у Бечеј, па у Нађ Кањижу. Касније су их депортовали у Србију. Деда, баба, тетка Неја, а изгледа и уја Божо, били су у Радујевцу, код Неготина. Две старије тетке, Јела и Тота, у дому у Вршцу. Уја Чаре у дому на Тари. Најстарији, Владо, надимак Пишта (он и Бошко-Божо родили су се у Мијостри, остали у Бачкој), у Београду, одакле је отишао у партизане и погинуо 1945, код Тузле. Уја Божо је такође отишао у рат, пред крај, и остао у војсци и после рата. Остали су се вратили у Његошево.

Кад је Пишта погинуо, баба је обукла црнину и није је скинула до краја живота. Мислим да се та црнина односила и на њену девојачку породицу, чију је судбину сазнала на крају рата. Пошто је моја мајка једина остала жива из читаве те породице, баба Милка је своје емоције пренела на њу, а затим на мене. Био сам јој први, и остао главни унук и касније, кад је добила унуке од своје властите деце. (Сећам се сцене из доба кад сам већ био „велики”: баба ме кришом из дворишта одведе у башту, иза „камаре” сламе, убере две лубенице и помогне ми да се попнем, с ножем и лубеницама, на врх сламе, ту натенане једем лубенице – уз трешње, моје омиљено воће – и гледам како се, доле, у дворишту, ништа не слутећи, игра њена ситна унучад.)

Баба Милка је читавог живота, од мог детињства до своје смрти, била иста. Старила је, али се није мењала. Омалена, али поширока, стално забрађена црном марамом испод које вири седа коса, спорих покрета, ретко је говорила, по реченицу-две, и то је био крајишки говор са доста бачких речи, од којих се у овом тренутку сећам само речи гањак (ходник). Не сећам се ни њених лапидарних изрека, које је стално користила, осим једне. Наиме, недељом је обавезно кувала, у огромном лонцу, за читаву породицу, златножуту кокошју супу са такође жутиим резанцима. Претходног дана је развијала тесто, великим ножем секла јуфке на уске резанце, и остављала их да се осуше за сутрашњу супу. Супа се дуго кувала и право са шпорета износила на сто. Мени би неко од старијих насуо, кутлачом, пун тањир (од меса, увек бубац, или бупце, били су резервисани за мене) и, чим бих пробао супу, узвикнуо бих, опечен. А баба би на то обавезно добацила: „Имаш буру под носом!”, што је значило да дувам у кашику супе пре но што је принесем устима. Одакле јој је дошла бура, кад не дува ни у Крајини, ни у Бачкој!?

Три доживљаја из првих месеци живота сигурно не бих упамтио, да их баба није, касније, често препричавала.

Водила ме је на крштење у Бачку Тополу: села је са мношвом сељачка кола, поред деде, који је управљао коњима све до цркве. Крстио ме је поп Мирослав, и по њему сам добио име. (Баби је, ваљда, као практичној

жени, то решење било при руци, не знам да ли је моју мајку ишта питала, или ова није ни имала идеју, а до оца се није никако могло доћи.) Било је лето, велика врућина, и баба је, на повратку, свратила у чарду, на пола пута дугог једанаест километара. Попила је криглу пива, а мени је дала, тврди, гутљај, да пробам. Тај детаљ је у њеној причи био најважнији, детаљно описан (мрштио сам се на пиво), вероватно је мислила да ме тако припрема за живот. Сећам се само тамне просторије чарде у коју смо ушли са јаке јулске светлости, и беле пене на врху кригле у бабиним рукама.

Оца сам први пут видео у једанаестом месецу. Тек тада успео је да добије кратак одмор и дође из Словеније. Кажу да сам вриштао и копрцао се кад је покушао да ме узме у руке. Сећам се да је био у униформи: седео је на суседној столици, пушио и обраћао ми се. Није ми се, некако, уклапала та строга униформа у присни и топли бачки свет.

Друга траума мог раног живота у Његошеву било је тзв. одбијање од сисе. Тада су готово све жене дојиле и све су престајале да доје на исти начин: мајка би негде отишла, на неколико дана, док се дете не навикне да не може да сиса. Моја мајка је била у комшилуку, код Данице Богуновић, двадесет метара од мене, али за мене је била изгубљена у времену. Те дане сам провео плачући. Сећам се властите беспомоћности. После сам се тако осећао увек кад би ме неко, с ким сам блиско повезан, оставио и отишао за неком својом идејом.

Деда Павла сам се помало бојао. Стално је био нечим заузет, у некој хладној даљини, поред топлине у којој су ме држали баба, тетке и ујак. Али волео ме је, на свој начин. Кад год би возио кола (чини ми се да је само кратко имао коња, углавном их је позајмљивао), звао ме је да, начас, седнем поред њега. Али, једног јутра смо се одвезли чак на шесту дуж, тамо је узео њиву у аренду (његошевски атар имао је седам дужи, прва се пружала уз село, а остале све даље и даље). Како сам уживао у тој возњи, седећи иза коњских сапи које су се равномерно померале, док је деда пуцкетао бичем! На њиви смо истоварили плуг и у њега упрегли коње. Деда је орао, а ја седео у хладовини кола, и повремено одлазио до оближњег салаша, по воду. Јели смо укусну а дебелу, белу сланину, са једва видљивом линијом мяса по средини, бели и црни лук, и кришке мирисног пшеничног хлеба (суботом би испекли, у великој зиданој пећи чије је ложиште било у гањку, а тело се пружало у две собе, десетак великих округлих румених хлебова за целу недељу; тог дана, цела кућа је опојно мирисала).

Из Београда сам сваке године долазио у Његошево и остајао по неколико месеци. До поласка у школу, отишао бих већ у пролеће и враћао се почетком јесени. Обично би по мене дошла најстарија тетка, Јела (средња, Тота, отишла је из села кад и ми, прво у Суботицу, у

школу, а затим у Београд), једном чак и баба, или би ме мајка одвела. Тако да моје детињство има два садржаја, јер је везано за два пејзажа: двориште бабине куће, прашњава улица Бранка Радичевића, и њиве и пашњаци околу села, и друго, двориште куће бр. 21а у Његошевој улици, плус линија те улице до Каленића пијаце и Цветног трга, плус Београдска до Славије, на доле, и до Правног факултета, горе – у Београду.

Чини ми се да је бачки део детињства лепши. Било је више слободног простора, више реквизита за игру надхват руке, више пријатељски познатих него претећи непознатих људи. И – домаће животиње, у Београду их није било.

Марешу су, као и већина осталих сељака, држали све врсте стоке. Коња, рекао сам, само кратко, али по две-три краве и десетак свиња увек. Повремено и овце, једном чак и козу. Перад – обавезно: јато кокошака стално, повремено и гуске, чак и патке. На тавану су били кавези за голубове, са отворима у спољном зиду куће. Лепо је било гледати голуба како се спушта са неба, направи круг-два изнад дворишта и слети право у врата свог таванског дома. Или квочку кад први пут изведе пилиће у двориште: она кљуца по прашини, а жуте лоптице трчкарају око ње. Повремено сам имао задатак да, са осталом децом, отерам свиње на пашу у Валу, на трећој дужи. У прашини бисмо нацртали кружницу, са 12 цртица на ободу, у средину поболи штап, и по казаљки сенке штапа одређивали време кад свиње треба вратити кући.

Увек су ту биле и две-три мачке. Лети су слободно улазиле у кућу, кроз асуру на вратима, мада је баба викала на њих. Зимом су лежале са мном на топлом крову зидане пећи, у соби, и преле. Али главни јунак, међу животињама, мог детињства био је пас Дончи.

Не знам да ли је Дончи већ био ту кад сам се родио, или је донет кад сам био беба. Али знам да смо заједно одрастали и били везани један за другог. Држао сам се за његову длаку док сам учио да ходам, он је то стрпљиво подносио. Кад сам долазио из Београда, осетио би ме још на улици, цичао је и наваљивао на капију дворишта. Уз мене, највише је о њему бринула тета Неја. Путујући фотограф једне године је сликао нас троје, на улици, испред куће, са креветским покривачем иза нас – тражио је такву позадину. Те фотографије нема овде, јер нема ни других, али она која се налази на корицама ове књижице направљена је тада, на истом месту (само је за позадину, уместо зида куће, фотограф наместио креветски прекривач, држала га је, иза мене, тетка), у истом сам џемперу и кратким панталоницама, и такође намрштен – нисам волео фотографисање, као ни шишање код бербера.

Растали смо се у драматичним околностима.

У трећој кући од Мареша живео је комшија Никола. Држао је зечеве, и пуштао их из кавеза, а они су имали обичај да, у потрази за

храном, преко суседног дворишта, упадају у бабину башту. Дончи је био одличан пас-чувар и никога непознатог није пуштао ни у двориште, ни у башту. Кад би угледао зеца, појурио би га, стигао и удавио. Баба би удављеног зеца однела Николи. Једног дана, тета Неја и Дончи су чували свиње у Вали, наишао је Никола, с пушком (био је ловац), и убио Дончија. Баба годинама, чини ми се и деценијама потом није говорила с Николом. А Неја и ја смо се одмах осветили. Она је, по нечијем рецепту, у лоптице хлеба умешала стуцано стакло и црвене врхове шибица, и те лоптице бацила Николином кучету. Оно је, наравно, угинуло. Ма колико да сам претходно био љут, после сам дуго жалио то куче. Моје учешће у тој освети Дончија, која је погодила недужног, научило ме да, касније, у животу, кад год би ме нечији поступак погодио – заборавим освету, и ако не могу да заборавим учињено.

Николина ћерка Мика била је део уличног друштва које се заједно играло. Међу њима сам имао надимак Мића. Сећам се Јоје Кајтеза, Боће и Ђуре Мареша (још један из Мијостре), њихових сестара Стоје и Бебе, Стане Анђине, близанаца Богуновића, Савуриног Бранка... Стално је у нашој игри било узбудљивих догађаја, али мало чега се сећам. Рецимо, трговали смо, једни другима продавали „производе” начињене од навлажене земље, а новац је било багремово лишће, величина листа је одређивала вредност новчанице. Или, од стабљике кукуруза направили бисмо гудачки инструмент. Одломиле бисмо део стабљике, између два колена, ножићем уздужно засекли два уздигнућа, убацили два дрвца у засекотину, код оба колена, да се подигну две „жице”, и затим свирали, превлачећи по кукурузу истим таквим гудалом: бачка виолина. Од великих „авантура”, памтим једну. Играо сам се са малим Недићем, у игри смо отишли у њихово двориште на другом крају села. У дворишту смо остали неколико сати. Сви Мареша су се дигли на ноге да ме траже. Уја Чаре је бициклом обишао читав његошевски атар. Већ су се спремали за Тополу, кад сам мирно ушао у наше двориште. Дуго се тај догађај помињао у кући.

Већи део наших игара одвијао се у прашини. Била је свуда. Улица је била веома широка и облаци прашине су се дизали кад би прошла нека кола с коњима. А тек трактор „жућа”! (Једини трактор његошевске земзадруге, Американац, добијен из америчке помоћи Југославији, возио га је, и зато био дечји херој, Дане Корица, кућа му је била на углу наше улице.) Кад би пала киша, прашина се претварала у блато, али врло брзо, блато би се осушило и враћало у прашину. Кишница би остајала у дубоким јарковима који су се протезали дуж улице, с обе стране, између пешачког и колског дела. У тим јарковима, ваљале су се свиње, а често смо се брчкали и ми. Тада је и сељачка сиротиња имала базене поред кућа, бар за децу.

III

ЊЕГОШ, ВИСИНА

У Београд сам први пут дошао 1948, вероватно у пролеће. Мајка и ја посетили смо оца, који је премештен из Словеније. Сећам се једино зрака поподневног сунца, како пролазе, кроз велико стакло прозора или врата терасе, у очеву подстанарску собу у Вишеградској улици.

Касније те године, постали смо, као породица, становници Београда. Уселили смо се у стан на петом спрату зграде у Његошевој улици број 21а. Из Бранкове равничарске прашине попео сам се на његошевску висину. Да ли је видик био шири? Ужи него у Бачкој, где је пуцао до хоризонта, али шири него што је данас, из те зграде: са терасе видео сам цео трг Славију и пратио како трамваји и тролејбуси круже по њему. Али био је то потпуно нов живот. Ако сам у Његошеву више уживао и био вољен, у Његошевој улици сам стекао већину важних првих искустава. Београд је пресудно утицао и на мој живот и на моје касније писање.

Тадашњи Београд није личио на данашњи. Био је то питом, комшијски град, ближи људима. Није их притискао својом величином и подређивао их потребама свог развоја. У свакој улици знало се где је продавница прехрамбене робе, звала се гранап. И на том месту је увек био гранап. Знало се где је пекара. И ту је увек била пекара. У ретке важније куповине ишло се у Наму, иза Албаније, или у нижи и скученији Грамаг, дубље у Кнез Михаиловој.

Аутомобила је било веома мало, препознавали смо их кад прођу улицом. Његошева се дичила стјудебекером аустријског конзула, стално је био паркиран прекопута наше зграде, ту је конзул становао. (Имао сам огромну срећу да се, једанпут, захваљујући београдским мангупима,

возим аутомобилом, великим олдсмобилом Народне банке. Раде, шофер гувернера Гузине, друг мога тече Томе, теча, тетка Тота и ја ишли смо, једне вечери, службеним олдсмобилом, у кафану Голф, у далекој шуми изван града.) Повремено би улицом прошао неки камион. На раскрсници би му, из левих или десних врата кабине, искочила светлећа ручица – претеча жмигаваца. Сваког јутра, два коња би довукла велика кола, са гуменим точковима, натоварена високим лименим кантама са лименим поклопцима. У кантама је било млеко, тако се расподељивало по кућама. Касније је коње, кола и канте заменио камион са гајбама литарских стаклених флаша са широким грлом. Студент је флаше, пуне млека, уносио у зграде и остављао пред вратима станова, онолико колико је ко поручио, купећи истовремено празне флаше.

Највећу саобраћајну „гужву“ (семафора није било), правила су возила градског саобраћаја: стотинак трамваја, ако их је било толико, и нешто мање тролејбуса. Аутобуса се не сећам, ваљда су возили само на периферији. Поред наше зграде, Београдском улицом, пролазили су трамвај „двојка“, са заобљеним прочељем (возила је укруг, као и данас), „седмица“ са високим равним челом (кретала је испод Калемегдана, па поред железничке станице, преко Славије, до Цветка) и „десетка“, нижа и лепша, која је ишла од Централе, на Дорћолу, преко Вука и Славије, до Вождовца. Са терасе сам гледао „тројку“, на Славији, која се ту окретала и возила до Топчидера, кроз Кнез Милошеву и преко Мостара и Господарске механе. Неки од трамваја имали су приколице. Велику буку су правиле „двојка“ и „седмица“. Увече, пре но што заспим, чуо сам их сваки пут кад, скренувши из Булевара у Београдску, заклопарају од Правног, или кад застењу, пењући се од Славије. (Кад смо се 1956. преселили у Сарајево, на Грбавицу, дуго ми је требало да се навикнем на тишину) У једном тренутку, „десетку“ су преузели потпуно нови и веома тихи трамваји „белгијанци“.

Тролејбуси су возили од Калемегдана до Славије, а одатле су све три линије настављале Улицом Ратних војних инвалида (Мекензијева). Ознаке крајњих одредишта трамваја и тролејбуса – Цветкова механа, Вождовац, Дорћол, Лекино брдо, Црвени крст, Топчидер... – за мене су биле имена тајанствених далеких предела, а иза стаклених прозора седели су непознати, тајанствени људи: свет.

Такси аутомобила било је само неколико. Али је зато таксирало више десетина фијакера, луксузнијих путничких верзија бачких сељачких кола. Углавном су возили са железничке станице. Испред станице је стајала колона фијакера, са коњима који су махали главама или трупкали ногама.

Стан у који смо се уселили био је велики, трособан, али „заједнички“. То је, у то време, у Београду било често (веома популарна је била ко-

медија Драгутина Гуте Добричанина „Заједнички стан”). Стан смо делили са неком женом, разведеном или удовицом, и њеном ћерком Бранком, мојом вршњакињом. Наше су биле две собе и тераса према Његошевој, а њене једна соба и кухиња с терасом према дворишту. Делили смо велики ходник (у њему је моја мајка кувала) и велико купатило с одвојеним нужником. Пре те жене, с нама је становао (кратко, па га се нисам сећао) неки официр који се демобилисао и отишао у Нови Сад. Бавио се сликарством, на зиду купатила остала је да виси једна његова слика. Касније, после педесетак година, када сам га упознао, сазнао сам да је то био мој будући колега, писац Павле Поповић.

Заједничко становање није било проблем, бар не деци, а, колико се сећам, ни одраслима. Нису људи једни другима сметали, делили су простор и нису били затворени у себичност стицања, као данас. А није било ни данашњег комфора, који људе више одваја него спаја.

За кување, мајка је ложила шпорет, са рерном и ринглом од више помичних кругова. Грејали смо се ложећи велике каљеве пећи у собама. Купали смо се, једном недељно, суботом, палећи ватру у ложишту испод високог лименог казана с водом, из кога је излазила и над каду се надносила цев туша. Кад сам мало порастао, свакодневно сам из подрума доносио дрва и угаљ (тада у згради није било лифта). Огрев су довозила, и на тротоар истоваривала, прво коњска кола, затим камиони. Улицама су ходали Шиптари (тако су и они називали сами себе), са кечићима на главама, и великим тестерама и дрвеним постољима за тестерисање на раменима. Са њима је унапред уговорано тестерисање цепаница, а људима који су могли да плате они су и цепали дрва и уносили их у подруме.

Главна разонода у стану био је Космај, радио-апарат. Узбуђивало ме окретање његове казаљке, у потрази за оних неколико домаћих и страних радио-станица. Са тог апарата, готово сваконедељно, слушао сам „Страшног лава”, „Плавог зеца” и „Капетана Џона Пиплфокса”, ни не знајући да је све то написао човек који се зове Душан Радовић.

Хранили смо се другачије него у Бачкој, али, чини ми се, не и бога тије. Месо је било ретко, мислим да смо га имали једном недељно. И оно, и неке друге намирнице, као и текстил и ципеле, куповало се „на тачкице”, тзв. следовање. Сећам се да сам мрзео кувани купус, а да сам обожавао ваљушке од кромпира (шуфнудле), куване, с презлама које је мајка правила од старог хлеба, или пржене. Није било омиљених бачких послastiца: штрудле с маком и кокица (кокичали су их тако што би кукуруз сипали у велико дрвено решето које би прекрили новинама, у хартији избушили рупице и дрмали решето тамо-амо изнад отворене рингле шпорета). Главна слана атракција била је переца. Гле-

дао сам их сваког јутра, са терасе, у излогу пекаре, а веома ретко држао у рукама: јео сам их натенане, прво бих скинуо беле слане кривудавае траке, једну по једну, а затим одламао комаде уплетеног пецива и полако жвакао. Главни слаткиш је била алва, браон боје, каткад обогаћена сецканим орасима – мајка ју је често правила. Касније су се појавиле куповне „обланде”, волео сам да их једем и суве, без мајчиног фила.

Кад сам кренуо у школу, из ње сам доносио пакете помоћи која је у земљу стизала преко УН: „труманова јаја” (у праху), исто тако жућкасто млеко у праху, биљну маст у кантама и неки жућкасти сир. Неукусно. Једино сам млеко могао да једем, кашиком, као прах, не растварајући га у води.

Београд мог детињства ограничен је на крај око наше зграде. Одатле сам повремено ишао само у три правца.

Први је био Калемегдан, недељом, понекад, тамо су ме водили родитељи или тетка Тота (у Београду се запослила у трговини, неко време је становала код нас, а затим се удала). Ишли смо пешке, преко Цветног трга и Теразија, па Кнез Михаиловом. На тој траси сам познавао све (три или четири) посластичарнице и успоставио правило (одрасли су се правили невешти): чим се приближи посластичарница, ја се страшно уморим, не могу да ходам, може да ме опорави само корнет сладоледа. У парку је било звездастих ветрењача од шареног папира, на дрвеним штапићима (врте се кад дете, носећи их, подигнуте увис, потрчи), лоптица-скочица, слатких бело-црвених лулица. Повремено су ме водили у зоо-врт, у коме се тих година појавило чудо невиђено: слон.

Други је био Топчидер. Каткад, недељом, ишли смо на породични излет, с комшијама. Мајка би напунила плетени цегер храном и водом, ја бих понео лопту, ако сам је имао. На Славији смо хватали „тројку” (волео сам да седим у њеној отвореној приколици) и возили се до Топчидера. На трави (шира околина Милошевог конака), распострла би се ћебад, деца су трчала по шуми и играла се лоптом, или чиме год, а одрасли су разговарали до предвече.

Трећи правац: Вождовац. Тамо су, у једној од приземних кућица које су покривале читав крај, становали чика Вељко и тета Мирјана, ратни другови мојих родитеља. Возили смо се „десетком”. Волео сам тамо да идем, да бих се играо с њиховим синовима Буцом и Зораном.

Истина, имао сам и четврто одредиште, али се и до њега ишло калемегданском трасом: кафана Дома ЈНА. С оцем сам тамо ишао понеке суботе поподне: јео сам кремпиту и пио кокту. Слушали смо свирку оркестра. Тих десетак кремпита и кокти које сам у детињству појео и попио више ми је значило од свих каснијих ића и пића у бројним београдским кафанама.

Наша зграда, 21а, и суседна, 21б, биле су слепљене једна уз другу. Имале су заједничко двориште, деца су га користила за игру, а одрадли за „клофање” ћилима и ћебади (ћилим виси на подигнутој пречки – деци је то био гвоздени гол – и по њему се удара „клофачем”, док се не истера сва прашина). У игри, знали смо да из дворишта изађемо кроз једну зграду, протрчимо улицом до суседне и кроз њу се вратимо у двориште.

Дечаци су играли „лопте” (фудбал), а девојчице игре с луткама. И лопте и лутке биле су крпене. Лопте смо правили сами, од старих чарапа, а лутке су правиле маме. Затим су се појавиле гумене лопте и лутке од пластике или гуме. Није их свако имао, па је онај с лоптом био главни, одређивао је састав тимова. Омиљена игра били су кликери. Усавршили смо технику неколико начина гађања кликером. Кликери су били „мермерци”, или „каменци” (израђени од камена, често с неправилним облицима) и савршени „гвозденци” (извађени из кугличних лежајева, „кулагера”). „Стакленци” су се појавили касно, захваљујући мени. Чика Вељко је донео из Енглеске, где је боравио службено, стаклене кликере, својим синовима и мени. Та шака провидних лоптица од стакла, са изувијаним разнобојним шарама унутра, донела ми је велику популарност у нашој и околним зградама. Било је доста заједничких игара дечака и девојчица: „између две ватре”, „живе ватре”, „јелечкиње-барјачкиње”, „фоте”...

Кад нас игра изгладни, вичемо из дворишта. Успевали смо да дозовемо, на прозоре, мајке и без мобилних телефона. Једина брза храна био је сендвич „леба-масти”: две кришке хлеба, намазане машћу и преклопљене (у посебним приликама, мајке би маст посуле алевом паприком или шећером). Мајке умотају тај сендвич у хартију, најчешће новине, и баце га са прозора или терасе, циљајући раширене дечје руке. Затим је достава унапређена: умотани сендвич завежу канапом и полако га спусте у двориште.

Највише сам се дружио с децом Гранића (отац, коњички пуковник, из Подгоре, мајка Мила, из Башке Воде): Анитом, мојом вршњакињом, Надом и Мирославом-Мијуљком. (Најбоља моја фотографија из времена београдског детињства је једна са Надом, обоје смо љути и намрштени, а на мени се лепо види локна – тих година, моја се коса сама од себе свијала у тај фризерски украс; сећам се да сам Наду, после сликања, палећи у игри шибице, опекао, дуго јој се видео ожиљак на бутини.) Имена осталих се не сећам, осим Бранка Суботића, с трећег спрата.

Играчке су биле ретке (а и није био раширен обичај да их родитељи купују деци). Моја једина, током београдског детињства, осим пар лопти и поменутих кликера, био је дрвени камиончић. А велика

жеља ми је био „прави” дечји аутомобил, на педале. Један такав се појавио у Његошевој: гледао сам дечака како, седећи у ауту, ногама притиска педале и рукама окреће волан, и тако вози улицом. Како сам жудео да „шофирам” том лепотом. Жеља ми се није остварила, па сам, ваљда као компензацију, добио другу: да седнем у онај мој камиончић. Толико сам био навалио да се углавном у његову каросерију, врискао сам и плакао, да је мајка морала то да пресече са две-три благе ћушке.

Биле би то једине батине мог детињства да касније нису дошле и „праве”. Добио сам их због прасета. Неки комшија је купио прасе пред Први мај, и затворио га у свој подрум. Било је мало и лепо, па је комшијин син откључао подрум, да се мало поиграмо с прасетом. Међутим, оно је шмугнуло између наших ногу, ходником подрума истрчало у двориште, а одатле, кроз отворену капију, право на Београдску улицу (тада се звала Бориса Кидрича). Ми, два-три старија дечака, потрчали смо за прасетом и ухватили га на другој страни улице. За нама је трчкарала једна мала девојчица и у том тренутку, кад је она крочила на коловоз, од Славије је наишао, у пуној брзини пењања, високи трамвај „седмица”. Трамвајчија је нагло заклочио, тако нагло да је то личило на мали земљотрес. Девојчици није било ништа, али су потрес и јак звук кочења окупили пролазнике и извукли на прозоре станаре околних кућа. Кад су моји родитељи угледали мене с прасетом, на другој страни улице, и трамвај из кога излазе путници, и кад ме је мајка, истог секунда, позвала да дођем кући – знао сам да ми се не пише добро. Отац је на мојој задњици поломио изрезбарени прут који ми је, за невољу, претходне недеље купила на Калемегдану тетка Тота. Тада сам научио да, у животу, кривица не зависи од тога шта је учинио окривљени него од тога како његово дело схватају и тумаче судије. Нисам нигде погрешно – нисам откључао врата подрума, паметно сам претрчао улицу, комшији сам спасао прасе – али сам кажњен. Учествовао сам у заједничком прасећем подухвату.

IV

ДРИНА, ОШТРИНА

Из првог боравка у Цвилину, памтим – камење. Још сам учио да ходам, а кратак успон до међе изнад куће био је пун великих облих каменова. Све су их избројала моја колена. Не знам зашто сам баш морао да идем горе-доле, том стазом, ваљда сам вежбао.

Дуго затим, нисам ишао тамо. Самог ме нису могли слати – ем је било далеко, ем није имао ко да брине о мени као у Бачкој. Претпостављам да ни моја мајка није имала велику жељу да види своју свекрву. Знам да је, приликом првог боравка у породици свог мужа, имала лоша искуства с њом: баба Грозда није волела снаје, али је волела да их помало кињи.

Моју мајку је штитио, такође знам, деда Илија. Он је био потпуна супротност своје жене: баба оштра и љута, а деда благ и ћутљив. Имао је бркове и стално носио капу. Пушио лулу. Из дуванкесе би вадио дуван и полако пунио лулу, затим би одломио комадић „труда” (жућкасти лишај, прилепљен за кору стабала), креснуо оцилом о кремен, варница би запалила труд, деда би упаљени комадић убацио у лулу и дуван би почео да дими. И данас ме опија чаробни мирис упаљеног труда. Једном је деда претурио све по кући, тражећи лулу, која му је све време била закачена за уво.

Деда је умро рано, кад сам имао 9 година, мало га памтим, али знам да је био ауторитет за све укућане, пред њим би и баба заћутала. За разлику од осталих, „видео је света”: као аустрисјки војник, у Галицији, предао се Русима, прешао целу Русију, до Владивостока, одатле бродом у Лондон, па у Солун, у српску војску. И он је добио земљу у Бачкој, али није хтео, као Мареша, да се пресели. Био је вредан, доста је стекао, мислим да су моји Максимовићи били, између два рата, најимућнији у селу и околини. Имао је волове, реткост у то време. Сећам

се да је баба Грозда, дуго после рата, чувала хиљадарке пропалих пред-ратних динара. По породичном предању, деда је утицао на мог оца, у време када су се устаници делили на партизане и четнике, да оде међу прве. И то није учинио због идеологије, за њу није ни знао, него по неком свом резону – оцењивао је какви су људи тамо, какви овамо. (Мада сам прилично сигуран да је такве одлуке више доносио стицај околности него учесници збивања: муж дедине ћерке, једине сестре мог оца, био је командант четничке бригаде.)

Први пут смо заједно, нас троје, отишли у очев завичај кад је он могао да добије три-четири недеље одмора. Имао сам четири, или пет година. Затим нас је ишло четворо – добио сам сестру – још неколико пута из Београда.

У детињству сам, значи, провео много више времена у Бачкој него у Босни, али то није једина разлика. Бачка је била питома и спора равница, а Босна – оштре планине и брза, оштровода Дрина. Оштрији ваздух: после дневне жеге, облачили су се џемпери чим сунце зађе. Оштрија вода: у Бачкој је била бунарска, са земљаним укусом, а у Босни изворска, студена и бистра. Оштрији људи: у Бачкој женска мекоћа тетака, у Босни – тврда мушка брига старије браће од стрица. Рано упознавање потпуно различитих амбијената, вероватно је допринело да касније не будем искључив: увек постоји и оно друго, са својим начином живота и својим разлозима живота.

У старој кући, живела је читава породица: баба и деда, стриц и стрина, и њихова три сина: Војислав Војо, Милосав Мили, Радован Раде. Кад ми дођемо, буде гужве: спавало се и на поду, на сламарницама, а ја сам често спавао у појати, на сену, са неким од браће, и по целу ноћ слушао комешање крава и коња у штали испод појате.

Храна је била, такође, другачија. Сиромашнија онако како је Босна сиромашнија од Бачке. Уместо дебелих белих пшеничних, јели су се – такође округли, али тањи – црни ражени хлебови. Месо је било ретко на трпези, а сувог меса, сланине, кобасица, чварака – није ни било. Памтим велику, кончасту боранију, која се, у сезони, стално кувала. Стрина Роса је свакодневно месила питу, најчешће сирницу или кромпирушу, повремено зељаницу или уљевак (од кукурузног брашна, налик на проју а није проја). Ручало се заједнички: сви седну на мале трonoшце или клупице око синије (округли, веома ниски сто), на средину се стави округла тепсија с питом, поред тепсије – ћаса-две сурутке, свако одломи парче пите, жваће и залагаје залива сурутком, захватајући је кашиком из ћасе.

Пила се вода, и ракија. Често сам ишао, каткад и сам, са ибрицима и кантицама на извор, уврх села, по воду. Ракија се пила предвече, кад се заврше дневни послови. Мушкарци седну на клупице испред куће,

или на ћебе прострто у башти, деда или стриц (домаћин после дедине смрти) сипа ракију у чашицу, наздрави и попије, затим сипа и додаје чашицу осталима, по реду, укрут. Увек је било и мезета: бар мало сира, ако нема парадајза и краставаца.

Ракију су пекли од властитих шљива, из наше баште. Било је година када се и по хиљаду литара шљивовице (препеченица, али блага, око 38 степени) наливало у бурад у магази: шљива је било много, уз понеку јабуку, у великој башти која се пружала низ падину, испод куће, према њивама и Дрини. Та башта је била неисцрпни извор тајновитих места и реквизита за моју игру. Мој необични свет, довољно велик да се у њему осамим у машти, довољно близу да се у њему не изгубим.

Одатле памтим само доживљаје из времена када сам „порастао”, али се зато сећам „авантура” у које сам, као мали, ишао са браћом даље од куће. (Њих тројица су били на измаку детињства, или су већ улазили у младихство. Према мени су се понашали заштитнички, али као према рођеном брату.) Повремено смо ишли у (полу)крађу воћа у Баре. Или на Дубовик. Сакупљали дрва по шуми на Крчином брду. Одлазили, са коњем Зеканом, за чији су самар биле привезане две вреће жита, у млин на Колини, иза Устиколине. Сећам се једног „излета”, све четворице, на Дрину. Понели смо хлеб, сир, нож, ћебе, (можда) и флашу ракије, и предвече се спустили на реку. На обали, изнад нашег врта који је био уз саму воду, запалили смо ватру, на њој испекли пар тек уловљених риба, у врту смо убрали краставце и купус. Лежали смо поред ватре, слушали хук реке и уживали у ведром озвезданом небу изнад нас.

Дрина је у то време била зелена, бистра и – питка. Сећам се како је устикољански посластичар Ахмет (Горанац) силазио на обалу, са посудама, да захвати воду за своју лимунаду. „Плажа”, са крупним шљунком, налазила се и на нашој, цвилинској, и на устикољанској страни (у близини је ђемија превозила људе и стоку с једне на другу обалу). Ишли смо на купање. И пошто сам, на мору, био научио да пливам, дуго се нисам усуђивао да препливам брзу реку.

За разлику од бачких, готово да се не сећам босанских животиња. Било је оваца, крава, кокошака, али мој јунак је био коњ Зекан. Повелики коњ, за босанске стандарде. Зеленкаст. Онако како сам чезнуо да ме деда Павле стави поред себе, на седиште кола, тако сам једва чекао да ме Милосав, у ретким приликама, попне на Зекана. Зекан је био радни коњ, углавном под самаром, или упрегнут у плуг или кола. У свечаним приликама, оседлаван је и јахан. Таква прилика је био теферич на Прељући, 27. јула. Догађало се да ми баш тада будемо у Цвилину, па смо, готово сви укућани, тог дана већ у зору кретали у брда,

да пре врућине стигнемо на Прељућу. Ја сам јахао, поносан, остали су пешачили. Зекан је био миран коњ, иначе ме не би пустили на њега, али једном се „разобадао” док сам јахао: напао га је, вероватно, неки обад и он се цилитнуо. Да није било Милосава – држао је улар и ходао поред коња – и његових рефлексa, ко зна да ли бих имао прилику да ово пишем.

Наши боравци су се поклапали и са неким од пољских радова, углавном са жетвом и вршидбом. Жела је моба: ујутру се окупи десетак жена, са срповима. За дан, пожању целу њиву. За њима иду мушкарци, товаре навилке на кола и возе жито на гумно. Једног од наредних дана, кад има ветра, жито се оврше. Гумно је било округло поље, без траве, пречника десетак метара. У средини круга – пободен колац. Одређена количина жита распростре се по кругу, за колац се вежу два коња, која трче укург (стриц кружи за њима око коца, бодри их, и препиње конопац кад се приближе средишту гумна) и тако, копитама, истерају зрневље из класова. Затим се склони слама и зрневље се, великим лопатама, баца увис, да ветар одува плеву из жита. Чисто зрневље се сипа у вреће и увече колима одвезе кући.

У свим тим пословима, имао сам улогу водоноше. Није ми било тешко, уживао сам у тој улози. Као што сам уживао у хладној и реској води са цвилинског извора. Првих неколико дана по доласку из Београда, толико сам је пио и тако нагло, врућ, гутао – да бих се обавезно разболео „од крајника”, тј. добио ангину. Али, вредело је. Пио сам, у животу, разне воде, и светске, али ниједна није надмашила цвилинску изворску.

V

ЂИРА, ДАЉИНА

Волео сам да путујем. Чари даљине, откривања непознатих предела и несвакодневног живота могу се мерити, за мене, само са чарима стварања светова у писању (и читању).

У детињству, путовао сам, из Београда, углавном у Његошево и у Цвилин (говорио сам „идем у Бачку”, или „идем у Босну”). На оба пута, кретало се касно увече, па су ме родитељи рано стављали у кревет, да се „наспавам за пут”. Али, наравно, од узбуђења не бих ни тренуо. Узбуђење је расло како смо се, пешке, приближавали железничкој станици, преко Цветног трга, па Масариковом и Гепратовом.

Воз за Бачку полазио је пред поноћ, са деветог или десетог колосека. Био је то путнички воз за Суботицу, са дрвеним клупама у купеима другог разреда. Обавезно сам седео поред прозора и буљио у мрак, са понеким светлом кућа и станичних зграда. Чекао сам тунел у Чортановцима и мост преко Дунава. Већ после Малог Иђоша, спуштали смо кофере са „гепека”, излазили у ходник и чекали – већ је свануло – да угледамо високе силосе тополског млина. У Бачку Тополу смо стизали пре пет и пешачили до цркве, поред које је пролазио пут за Његошево. Аутобус је наилазио око шест, обично препун, и ја бих престајао пола сата до села. Од центра села, пешачио сам весело, не осећајући терет пртљага који би ми допао, чекајући да, иза угла, уђем у нашу улицу и у даљини угледам жуто сунце бабине куће и тамносиву дрвену капију дворишта. У Београд сам се враћао поподневним аутобусом и возом, и стизао увече. Сваки пут бих се горко исплакао на јастуку, пре но што заспим.

Једне зиме, Тота је одвела комшиницу Аниту и мене. Путовали смо вечерњим брзим возом за Будимпешту, па смо у Тополу стигли око два по поноћи. Грејали смо се у чекаоници станице, уз пећ бубњару,

док се у неко доба није појавио деда Павле. Дошао је по нас, са позајмљеним коњима и санкама. Умотали смо се у гуњеве и ћебад, ноге убацили у дрвене кондуре, напуњене сламом, и тако ушушкани возили се по снегу до села. Коњи су каскали, санке су бешумно клизиле кроз бескрај снежних поља, испод смрзнутих звезда. Те зиме, научио сам много загонетки. Сваке вечери, Анита и ја смо „парили” ноге, врућом водом, у великом лонцу за прање веша, а баба Стара (надимак Стане, чичине жене – живели су у комшилуку) низала је пословице и загонетке типа „шта ујутру има четири ноге, у подне две, а увече три?”

Тада је београдска железничка станица имала два ускотрачна колосека, близу улице, иза данашње поште. Одатле је полазио „ћира”, за Сарајево. Била је увек велика гужва, стајало се по ходницима вагона. Путницима је био на располагању посебан начин „резервисања” седишта. На станици је било много носача (носили су, за новчану накнаду, пртљаг и до куће, ако треба), са службеним капама. Отац би те вечери отишао раније на станицу и платио носачу да нам обезбеди купе. Сећам се сцене: стојимо на перону, воз полако улази у станицу, а са прозора машу носачи, капама, својим „наручиоцима” (отишли би на Сењак, где је био „ћирин” депо, и седели у вагону, чекајући да маневарка одгура воз на перон). Толика је била навала на врата вагона, кад би воз стао, да ме је отац спасавао тако што би ме подигао и кроз прозор додао носачу.

У Чачку – већ је било рано јутро, радници, на бициклима, бржи од воза (који је улазио у град мислећи, од Љубића), ишли су на посао – већи део путника је излазио. Одатле смо, најчешће, били сами у купеу. Знао сам напамет све станице од Београда до Устипраче, знао сам кад наилази тунел, кад мост... Читав пут бих престајао поред прозора, нисам дао да ме, као осталу децу, подижу на гепек, да спавам, лежећи. Чекао сам Шарган и његове осмице, опчињен причом да ту људи изађу из воза у покрету, спусте се пешке стотинак метара, низ падину, до станице Јатаре, и ту сачекају воз, који се, још неколико километара, савија по осмицама. У Устипрачи смо преседали на локалног „ћиру”, за Фочу. Лако је било ако је кондуктер, тог дана, био Миле Мојовић, из Устиколине (моћни човек из мог детињства): он би, великим кондуктерским кључем, закључао један купе за нас. Без Мила, и ту је било гужве. Није ми сметала: престајао бих уз прозор, гледајући Дрину и чекајући да, иза кривине на Модрану, избије цвилинско поље, башта и кров наше куће у дну поља, под Главицом.

„Гиру” сам обожавао. Волео сам да истурим главу кроз прозор и гледам црну локомотиву како дими, хукће и савија на кривинама, док јој гвоздени точкови, у ритму, дижу и спуштају погонске полуге. Машиновођа, у црном, стајао је у отвору, ноншалантно ослоњен на

ниска врата кабине. На улазу у станицу, локомотива је пуштала онај јединствени писак. Било је машиновођа стваралаца који би одсвирали читаву мелодију тим писком. А било је и мушких шерета: наиме, „ћира” је морао да, повремено, са стране испусти млаз густе беле паре, а овај шерет би нациљао да то уради баш у тренутку кад воз пролази поред стада оваца, са чобаницом. Овце би се разбежале, а чобаница, уздигнуте главе, правила се да ништа не примећује.

Машиновође су биле митске личности. Док ја, ситан, стојим на станици, машиновођа, високо горе, протутњи поред мене и, моћним покретом руке, зауставља, уз шкрипу, тежак воз. Никад нисам успео ни да уђем у локомотиву, а камоли да се возим у њој (само сам неколико пута успео да, кроз отворена вратанца, гледам ложача како лопатом убацује угаљ у велики округли отвор ложишта). Током читавог детињства, план ми је био да, кад порастем, постанем машиновођа. Или, бар, ложач.

План ми се није остварио. Био је одраз жеље да се, из недовољности свакодневице, оде у прави живот, прави свет. На локомотиви. Не знам шта би на то рекле „моје” машиновође. Можда је неко од њих исту жељу везивао за поезију.

Осим у Бачку и Босну, локомотива ме је одвукла на још два места: Зворник и Дубровник.

Цела наша школа ишла је, посебним возом, на екскурзију у Зворник. Да ћаци виде нову хидроцентралу, чудо тог времена. Сећам се само како нас је изненадио натпис на једној станици: Путници. Брзо је промакла, а ми смо још били невични читању, а вешти стварању у језику, па смо тако прочитали име села Путинци.

Друго путовање је било, такође, „са школом”, у београдско дечје одмаралиште на острву Колочеп, код Дубровника. Сећам се да су ме, на београдској станици, испратили тетка Тота и њен момак, будући теча Томо. Сећам се малог мола, близу одмаралишта, крај кога смо се купали. Ту сам научио да пливам, тј. да минут-два млатарам рукама „у дубини”, где ноге не дохватаци дно. Сећам се видиковца према отвореном мору, на другом крају острва. Сећам се укуса свакодневног доручка – заслађена обојена водица, звана чај, и кришке хлеба намазане тамном мармеладом: пријао ми је.

Та екскурзија, и то летовање, већ су спадали у нови простор живота: школа.

VI

ШАНТИЋ, ТИШИНА

У септембру 1953. кренуо сам у школу „Алекса Шантић”. Налазила се у Улици краља Милутина, неколико стотина метара од куће где сам становао. Првог дана, мајка ме одвела у школско двориште, препуно деце која вичу и трчкарају, а онда је неко утишао грају и прозивао, редом, будуће ђаке прваке, сврставајући их у одељења.

Ушли смо у учионицу, у тишину. Тако је увек, наредних дана и година, кад би учитељица ушла, после њеног „Тишина у разреду!”, нагло настајала тишина. Допао сам у одељење учитељице Босе, и био с њом до средине првог полугођа четвртог разреда, када смо се преселили у Сарајево. Старија жена, брижна и строга, права учитељица. Била ми је драга.

Тегобу свакодневног раног устајања – да бих се „спремим за школу” – више памтим из каснијих школа, али вероватно је одмах, у првом разреду, постала нека врста трауме. Дуго, дуго после свих школа, дешавало се да сањам како касним на први час. У стварности, то се није никад десило. Лако сам стизао до школе, чак и зими, без обзира на то што би ноћу нападао и преко пола метра снега, па бих ишао кроз ходник пртине коју су кроз снег пробили одрасли, идући, пре ђака, на посао. (Београд је у то време имао другачију климу, чистију и оделитију: лети – јака жега, зими – мраз и велики снег. Кад би снег нападао, дуго је остајао на улици, бео. Санкали смо се у Улици проте Матеје, каткад и на оном стрмом делу Краља Милутина, од Бирчанинове до Немањине. Лети, босом ногом се није могло изаћи на улицу. Сећам се једног преласка раскрснице, до кафане „Вардар” – налазила се прекопута наше зграде, дијагонално – ишао сам, с бокалом, по пиво за оца: полурастопљени асфалт угубао се под мојим корацима.)

Осим учитељице Босе, не могу се сетити имена других из разреда. Али, памтим два догађаја, упозорења да свет може бити непријатно место.

Двориште моје школе било је повезано са двориштем Треће гимназије (тада се другачије звала), чак су и организационо биле повезане (у четвртном разреду, неке часове смо имали у учионици гимназије, а у новосаграђену основну школу – на другом крају дворишта, у Улици Светозара Марковића, данас се зове „Владислав Рибникар” – ишли смо у школску кухињу, на ужину). На уздигнутом углу дворишта, иза зграде гимназије, према Цветном тргу, налазила се кућица у којој је становао домар. Уз кућицу, домар је имао малу башту, ограђену жицом. Једне вечери, нас неколико, ђака, провукли смо се кроз ограду, с намером да наберемо неко воће (трешње? кајсије?). Домар је изненада отворио врата кућице и ми смо, наврат-нанос, „штурнули” натраг. У брзини, и страху, огребао сам се на зарђалој жици ограде. Тако сам зарадио и прву антитетанус инјекцију и први пораз у самосталном сусрету са великим светом.

Други пораз се догодио баш у једној од учионица данашње Треће гимназије. Пријавио сам се за школску стрељачку секцију. Негде, чини ми се у Бачкој, неко је набавио ваздушну пушку и дао ми да из ње испалим једну патрону. То, гађање из пушке, било ми је нека врста замене за жуђени посао машиновође: личило је на излазак из властите свакодневице у нешто узбудљивије. Зато сам се пријавио баш у ту секцију, литерарна ме није привлачила. Али, на првом састанку секције, после часова, појавила се нека друга пушка, озбиљнија и већа од ваздушне. И тежа, наравно. Прва вежба је била да ученик узме пушку, подигне је, наслони на раме и нанишани, кроз прозор учионице, ограду школског дворишта. Кад је дошао ред на мене, од силне треме нисам могао да подигнем пушку, као да је тешка тону. Тај први (а мој последњи) састанак стрељачке секције био је и мој први састанак са беспомоћном тремом пред великим светом људи. Ко зна колико је та пушка, коју сам одмах потом без проблема подигао, утицала на мој животни пут!

Школа је, кад погледам уназад, у ствари била простор социјализовања, врата кроз која сам улазио у тзв. људско друштво. У њој сам навикао да поштујем социјалну форму, и да јој се прилагођавам (нисам за револуционара), а да простор слободе напипавам у себи – у машти или у својим способностима. Имао сам срећу да тај начин (само)сознавања живота касније добије и социјалну сатисфакцију. У школи сам, међутим, имао безброј прилика да се осетим мање вредним, гледајући дечаке који не дају ни пет пара за тешкоће пред којима сам ја био беспомоћан, али у истој школи сам доживео и прво признање властитих

способности, победу унутрашњег света над спољашним. И то на часу цртања. Током целе основне школе, стално сам добијао петице, без велике муке, из свих предмета, осим из цртања и певања (касније су их назвали: ликовно и музичко образовање). Увек су ми „поклањали” четворку из тих предмета, на крају школске године, да бих био одличан. Али, једног дана, Боса је окачила на таблу велику фотографију крмаче са десетак прасића и дала задатак да је прецртамо у своје блокове. Наишао ми је необјашњиви тренутак унутрашње концентрације, осећао сам се исто онако као кад сам, касније, писао песме. Брзо, прецизно и упечатљиво нацртао сам крмачу и прасиће. И – најбоље у разреду, чиста петица! Тај цртеж је дуго био мој понос – и пред собом, и у породици. Прво признање за уметност.

VII

СВЕТЛОСТИ, ЗГАСЛЕ

Да ли сте приметили где светлост најбрже згасне? Па, на стаклу прозорског окна: довољно је да неко помери окно и да зрак светлости, који нам је дотад ударао у око, одједном нестане. С тим зраком, нестала је и моја прва љубав.

Данас ми изгледа немогуће да се дечак, у десетој години, заљуби у девојчицу, млађу годину-две. А могуће је. Заљубио сам се у Оливеру Прокић, девојчицу из непарног броја Његошеве, прекопута моје зграде, укусо. Из перспективе одраслог, сва осмогодишња деца су лепа, али мени је, тада, једино Оливера била лепа: од тренутка када сам, изненада, то схватио – остале девојчице нисам ни примећивао. А не бих могао да опишем како је изгледала. Вероватно слична осталим девојчицама. У сукњици, као све девојчице. А ја у кратким панталоницама, као сви дечаки.

Оливера није знала да сам заљубљен. Нити је знао ико други. Љубав сам изражавао погледима, али кришом, да она не примети. Гледао сам је на другој страни улице, где се углавном играло њено друштво. Често сам због тога наводио другове да се играмо на улици, а не у дворишту. Треперио сам од среће када би се догодило, у ретким тренуцима, да се играмо заједно, на њеној или на нашој страни, или у нашем дворишту.

Оливера је становала у поткровљу без терасе, али са прозором који се лепо видео са наше терасе. Често сам буљио у тај прозор, неће ли извирити њена главица. Никад нећу заборавити летње поподне 1956. године, када се светлост на Оливерином прозору угасила.

Ручали смо, отац, мајка, сестра и ја. Сео сам за сто тако да сам могао, кроз стакло на вратима наше терасе, да видим Оливерино поткровље. Баш смо јели супу када сам разабрао да отац и мајка разго-

варају о селидби: он је „добио премештај” за Сарајево, иде тамо одмах, а сви ћемо за њим чим успемо да заменимо стан. Погледао сам у Оливерин прозор: неко је померио крило и светлост у њему је згасла у истом тренутку кад је моја суза канула у тањир супе.

Тако је окончано детињство (мада се, фактички, тек у сарајевској магли претворило у пубертет) и отпочела потоња нема плакања.